

Ettepanek Tartu Linnavolikogu otsuse eelnõu LVK-O-0088 „Tartu linna lhaste linnaosas kohanimedele muutmise“ kohta

Teen ettepaneku jätta tänavanimed "Andrus Johani tänav" ja "Kaarel Liimandi tänav" muutmata. Toon selleks alljärgnevad põhjendused, mille koostamisel kasutasin arhiiviallikaid, Tartu Ülikoolis kaitstud magistritöid, internetist kätte saadavaid materjale ning konsulteerisin kunstiajaloo- ja ajalooekspertidega.

1. A. Johani ja K. Liimandi nimelised tänavad Uus-lhaste linnaosas said oma nime 1984.a. Esimeses etapis ehitatavast kümnest tänavast kannab üheksa Tartus elanud ja tegutsenud väljapaistva kunstniku nime.¹ Marion Werner'i² käsitluse põhjal kehtivad alates 1939.a tänavatele nimepanekul üldised põhimõtted, mida leidub ka teistes Euroopa kultuurides, seega saaks eeldada nende kehtivust ka Tartus.³ Need põhimõtted on:

1. *pidevus (Beständigkeit)* – nime tuleks muuta võimalikult vähe
2. *ühemõttelisus (Eindeutigkeit)* – nimi esineb asulas ainult ühe korra
3. *piiratus (Beschränkung)* – erinevaid nimesid võimalikult vähe
4. *ruumi struktureerimine (Raumgliederung)* – sarjanimede soosimine
5. *suuna osutus (Richtungsweisung)* – kohanimeline tänav viibki kohani
6. *meelespeetavus (Memorierbarkeit)* – nime keeleline lihtsus, lihtne struktureeritavus
7. *samaväärsus (Gleichwertigkeit)* – tähtsa isiku nimi tähtsale tänavale
8. *kohaliku identiteeti toetav (lokale Identität)* – lähtuda kohalikult olulistest inimestest ja kohtadest
9. *rahvuslikku identiteeti toetav (nationale Identität)* – lähtuda rahvuslikult tähtsatest asjadest
10. *sotsiaalne sobivus (soziale Verträglichkeit)* – mitte panna halvustavaid nimesid. (lk.11)

Viidatud M. Anttila töös kasutati semantilis-etümoloogilist lähenemist, mille põhjal koostati Tartu praeguste tänavanimede semantiliste suhete graaf (joonis 1). On näha, et Uus-lhaste linnaosas asuvad kunstnike nimelised tänavad moodustavad omaette terviku.

Samas töös viidatakse ka tänavanimede poliitilisele mustrile:

Kuigi tänavanimedele tihtipeale erilist tähelepanu ei pöörata, on nendesse sageli imbunud poliitilisi tähendusi ja need peegeldavad teatud maailmavaadet, mispärast need on tugevalt lõimunud võimu ja autoritaarsuse struktuuride osaks (Azaryahu 1997). Hoolimata tänavanimede igapäevasusest on nende muutmise sellepärast väga tugev võimu demonstreeriv akt (Azaryahu 1997) ning see saab olla ka propagandistlik, eelkõige, kui ta toimub pealinnas või poliitiliselt vastavalt olulises linnas (Light 2004). Samas võib arvata, et kodukoha ümbernimetamine, olgu selleks mistahes administratiivüksus, tekitab (võimaluse korral) rohkem vastuolu, kuna inimesed määratlevad ennast selle nime kaudu. (lk. 12).

Tänavanimede muutmise on oma olemuselt poliitiline (vt ptk 2.1), kuid eriti tugev on see isikunimede puhul, sest inimeste jaoks seos isikute, nende poliitiliste hoiakute ja nimede vahel on selgem ja otsesem kui abstraktsemate mõistete. Siiski näiteks L. Koidula nimi on säilinud,

¹ Raendi, A. Isikunimelised tänavad Tartus. Tallinn, Eesti Raamat, 1987, lk.27-28, lk.42-43.

² Werner, M. 2008. Vom Adolf-Hitler-Platz zum Ebertplatz: Eine Kulturgeschichte der Kölner Straßennamen seit 1933. Böhlau Verlag, Köln & Weimar, Wien.

³ Anttila, M. Tartu tänavanimestiku ajaline ja ruumiline kujunemine (juh.-d R. Aunap, T. Pae), Tartu Ülikool, 2017, 55 lk. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/57575>

samuti rahva mütoloogiast ammendatud nimed Hiie, Taara puiestee ja Ilmatari, viimasena mainitud kaheski kohas (Tähtveres ja Ilmatsalu tänava alternatiivse nimetusena), kuid ei see välistada selle käibel olekut ka eelmisel perioodil esinenud Vaksali tänava osana. (lk. 37)

2. Kas Andrus Johani ja Kaarel Liimandi panus Eesti kultuurilukku kaalub üles nende poliitilised vaated? Vasakpoolsusest Eesti kunstis on kirjutatud põhjalik ülevaade 2015.a.⁴, milles põhjustena tuuakse välja nii kunstnike tagasihoidlik päritolu ja majanduslik seis kui ka vaikiva ajastu piiratus loovinimeste jaoks, millele hiljem lisandus Saksamaast tulenev sõjaoh.

Kunstiajaloolase kommentaar: „Mõlema kunstniku vasakpoolne maailmavaade kujunes välja juba noorpõlves ja on ka minu arvates tihedalt seotud nende perekondliku tausta ja kasvutingimustega. Pealegi on sotsiaalse õigluse suhtes tundlike kultuuriinimeste jaoks vasakpoolsed ideoloogiad, eriti nende utoopiline külg, ikka tundunud sobiva kodanliku ühiskonna sidusamaks reguleerimise vormina. Mulle tundub, et nii oli see ka nimetatud kunstnike puhul, kes polnud kogenud vasakpoolsuse äärmuslike vormidega seotud repressioone ja nägid selles enamasti õiglasema riigikorra võimalust, eriti vaikiva ajastu tingimustes. Selle ettenägelikkuse puudumise eest nad ka maksid varase surmaga.

Kunstnikena sobisid nad suurepäraselt 1930. aastate Euroopa looduslähedust hindava kunsti konteksti, aga paraku (eriti Johani puhul), oli võimalik nende loomingut (nagu muide ka Kristjan Raua oma) just tänu loomingus käsitletud olustikule ja natuuritruudusele ära kasutada ka nõukogude propagandas. Suur osa Pätsi režiimi aegsest kunstist valmistas ühel või teisel viisil ette Teise maailmasõja järgse nõukogude kunstiideoloogia tulekut. Protsessid pole kunagi nii mustvalged nagu igasuguse ajalootaju kaotanud rahvusradikaalidele meeldib mõelda. Ja tõepoolest tänu sellele, et nende kahe kunstniku töid oli võimalik eksponeerida, säilis ka nõukogude ajal ettekujutus Pallase koolkonnale iseloomulikust kõrgest prantsuse maalikultuurist, üldse kõrgest esteetilisest tasemest, mida Venemaalt imporditud sotsrealism kuidagi ei esindanud.“

Kahe kunstniku-nimelise tänava käesoleva ümbernimetamise aluseks on KNS paragrahv 13, lõige 2: Isikunime ei või pühendusnimeks määrata, kui isik on tegutsenud Eesti Vabariigi loomise, põhiseadusliku korra püsimise või Eesti iseseisvuse taastamise vastu. Juriidilises mõttes neil kunstnikel nimetatud süütegude kohta tõendid puuduvad, on vaid kuuluvus hävituspataljoni.

Kas võib üksnes see olla piisavaks põhjuseks tänavate ümbernimetamisele, kui ikka kehtib süütuse presumptsioon? Viidatud allika⁵ põhjal ei suudetud seda süüd tõestada ka 1941.a. Ajaloolastele on kättesaadavad materjalid Tartu sõjasuve 1941 ning hävituspataljonide tegevuse kohta⁶. Artikli põhjal läksid hävituspataljonid kiiresti rindeväeosade koosseisu, kuid halvema ettevalmistuse tõttu oli neis hukkunuid palju rohkem, nende hulgas ka K. Liimand. Rahvusarhiivis säilitatavast Andrus Johani toimikust⁵ selgub, et ta ei astunud hävituspataljoni vabatahtlikult. Tunnistajate ütluste põhjal aitas Johani hoopis inimestel küüditamisest pääseda. Tema süüdi mõistmine toimus vaid kolleeg Aleksander Möldroo ütluste põhjal, samas kui sakslastele vangid andis

⁴ Pabstel, L. Vasakpoolsus Eesti kunstis 1930. aastatel. Aino Bachi, Andrus Johani, Nikolai Kummitsa ja Kaarel Liimandi näitel. Magistritöö (ju. T. Tatar), Tartu Ülikool, 2015 <https://dspace.ut.ee/handle/10062/49449>

⁵ Rahvusarhiiv, säilik ERA.R-60.2.8

⁶ Kaasik, P. Hävituspataljonidest Eestis 1941. aasta sõjasuvel. Ajalooline Ajakiri, 2019, 1 (167), 3–36, <https://doi.org/10.12697/AA.2019.1.01>

Johani end kergema karistuse lootuses. V. Ilusa ütluse põhjal tundis A. Johani muret Eesti okupeerimise üle Saksamaa poolt.

Ajaloolase kommentaar: „Kui selline samm ette võtta, siis võiks ikka tugevad argumendid käepärast olla. Ainult üks fraas: "Nimetatud isikud on omal ajal astunud NKVD hävituspataljonide liikmeiks." Isegi kui see on õige (ja mingi tõetera selles ju ongi), siis mina ajaloolasena tahaks teada alustuseks, millele see väide üldse tugineb. Kas Liimandi ja Johani kohta näiteks on koostatud asjatundja poolt mingi huvilisele kättesaadav ajalooline õiend vms, mis nende tegevusele 1941. aasta suvel valgust heidab? Või on see hävituspataljoni fakt "üldtuntud teave", ega vajagi enam tõestamist? Sel juhul tugineb see asi ju suuresti Nõukogude propagandale?

Kui Liimand oli 6. juulil Pihkvas, mis tal selle hävituspataljoniga (õigemini selle tegevusega, kui ta sellesse ka kuulus) üldse pistmist oli? Seda toimikut ei tasuks võtta inimesele hinnangu andmisel ülemäära tõsiselt, see oli selline kaelakohtu juhtum 1941 suvel, kus asjad olid suuresti otsustatud ette, tavaliselt mingi väga lihtsa määratlusega näiteks "kommunistlik tegevus". Ja Johani puhul ongi näha, et surmaotsus tuli üsna kergekäeliselt ehk asi mahub "kommunistliku tegevuse" määratluse alla kenasti. Kas ka asja eest, see on teine teema. See-selleks, märkimisväärne on selle süüdistuskokkuvõtte esimene lause, et pole tuvastatud aktiivset tegevust ega ka hävituspataljonis olemist. Mille alusel siis tänavanime õigupoolest vahetama hakatakse?“

3. Ühiskondlik arutelu seoses Punamonumentide seaduseelnõuga⁷, millesse on kaasatud ka loomeinimesed, juba käib. Kõne all olevate tänavanimedega on seotud Eelnõu § 1 punkt 1, mida täiendatakse EhS § 11 lõigetega 11 ja 12:

Lisatav lõige 11 täpsustab, et hoone avalikult nähtav osa, samuti avalikult eksponeeritud monument, skulptuur, ausammas jms rajatis, ei tohi olla vaenu õhutav ega toetada või õigustada okupatsioonirežiimi või agressiooniakti, genotsiidi, inimsusevastase kuriteo või sõjakuriteo toimepanemist. Edaspidi on selge, et hoone avalikult nähtav osa, samuti avalikult eksponeeritud rajatis, ei või olla vastuolus kahe seadusest tuleneva tingimusega: - see ei või olla olemuselt „vaenu õhutav“; - keelatud on hoone ja rajatis, mis „toetab või õigustab“ okupatsioonirežiimi või agressiooniakti, genotsiidi, inimsusevastase kuriteo või sõjakuriteo toimepanemist. Nõude lisamine seadusesse ei tähenda, et kõik okupatsiooniaegseid sümboleid kandvad hooned ja rajatised või nende osad kuuluksid automaatselt eemaldamisele (nt kui mõne ajaloolise hoone küljes on okupatsioonirežiimile iseloomulikke sümboolikat, kuid see ei toeta ega õigusta okupatsiooni). Iga üksikobjekt tuleb uue nõudega lisatavate kriteeriumide valguses hinnata sisuliselt ning eraldiseisvalt.

Seaduseelnõu suhtes on sõna võtnud Eesti Kunstiakadeemia õppejõud, Rahvusvahelise Kinnismälestiste Nõukogu ICOMOS asepresident ja Muinsuskaitse Nõukogu esimees Riin Alatalu:

„Seadus võib tuua kaasa ajaloo tunnismärkide kustutamise. Eesti tegi tegelikult oma territooriumi kõige vastuolulisemast pärandist puhtaks juba 1990ndate alguses. Need, mis täna alles on, ei peaks olema vihaõhutamise objektid, vaid me peaksime tegelema ajalootunnismärkide mõtestamise ja teadvustamisega,“ ütles ta. Sillamäe on selles mõttes

⁷ Ehitusseadustiku, ehitusseadustiku ja planeerimisseaduse rakendamise seaduse ning riigivaraseaduse muutmise seaduse eelnõu <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/b37f5973-52c5-4202-ac86-0dab876fdd77/Ehitusseadustiku%2C+ehitusseadustiku+ja+planeerimisseaduse+rakendamise+seaduse+ning+riigivaraseaduse+muutmise+seadus>

Alatalu arvates eriti huvitav ja selle kõrvale saab panna Mussolini linnad või ka Hitleri linnad, mida ka tänasel päeval hoitakse, sest need tulevad meelde keerulist ajalugu. Viha õhutavad ikkagi inimesed, mitte hooned, toonitab ta. Alatalu arvates võime selle seaduse rakendamisel tekitada elanikkonna, kes ei tea ajaloost enam mitte midagi.⁸

4. Kumu koduleht märgib Johani ja Liimandi kohta nende ühisnäituse puhul 2006.a.: „Nende põgus, kuigi tihe seotus nõukogude võimuga selle kehtestamise esimesel aastal aitas paradoksaalsel viisil hiljem elavana hoida “Pallase” kui erakordse vormikultuuriga maalikoolkonna müüti.“⁹ Selle tõenduseks on mõlema panus Tartu Kunstimuuseumi rajamisse ja selle esimesse kolleksiooni¹⁰:

Kunstiühing Pallas unistas pea terve oma tegevusaja Tartusse kunstimuuseumi loomisest. Viimaks lükati 1938. aastal käima kampaania kunstiteoste kogumiseks, mis moodustavad nüüd muuseumi alusvara (133 tööd). Nendest teostest korraldati 26.02.–10.03.1940 Pallase ruumides näitus. Päev pärast näituse lõppu toimus koosolek, kus kooli ja kunstiühingu liikmed koos linna ja haridusministeeriumi ametnikega otsustasid luua Eesti uuema kunsti muuseumi. 10. aprillil toimunud TKMi korraldustoimkonna juhatusel koosolekul arutati ka sobilikke ruume: ehitatava veetorni ülemised korrused, Suurturg 3 (Raekoja plats) teine korrus ning Suurturg 6 asuva Linnapanga kolmas korrus. Viimase ruumides otsustatigi remondiga alustada, et muuseum sügisel avada. 21. juunil toimus aga võimuvahetus ning olukord muutus väga segaseks.

Muuseumi edasises arengus mängis olulist rolli Helene Mugasto-Johani, kes määrati Tartu linna koolivalitsuse juhatajaks, sest just tema kaudu käis suhtlemine võimudega. Kunstiühing Pallas oli selleks ajaks likvideerimisel ning muuseumi avamise ajaks 17. novembril 1940 juba kaks päeva varem suletud. Näitus asus kõvasti vähendatud kujul koolivalitsuse ruumides Suurturg 6 (sisse pääses Rüütli tänava hoovivärvast ja maja tagatrepist). Samal päeval tegi Mugasto-Johani linnavalitsusele ettepaneku muuseumi asutamiseks. Ajutisse korraldavasse toimkonda kuulusid lisaks esimees Mugasto-Johanile ka Kaarel Liimand komparteist, Armin Tuulse hariduse rahvakomissariaadist, Andrus Johani Tartu ametiühingute keskliidust ning Juhan Püttsepp Pallasest. Muuseumi juhatajaks määrati kunstiühingu sekretär Aarne Miikmaa ning muuseum oli publikule avatud kolmapäeval, laupäeval ja pühapäeval. Aasta lõpul lisandus kogusse esimese ostuna Nikolai Kummitsa “Talutares”.

Teen ettepaneku, et järgmisel volikogu istungil, kus nimetatud tänavate küsimus arutusele tuleb, kuulataks ära ka Andrus Johani ja Kaarel Liimandi elu ja loomingut kõige põhjalikumalt tundev kunstiajaloolane Mai Levin. Ta on selleks oma nõusoleku andnud. Andrus Johani ja Kaarel Liimand pole mitte üksnes Tartu, vaid ka Eesti kunstnikud, mistõttu vajaks nimetatud tänavate ümber nimetamine mõjuvamat põhjendust kui otsuse LVK-O-0088 eelnõus esitatu või kohalike elanike põhjendus nime „Johani“ raskesti hääldatavuse kohta. Kahe pallaslase tühistamine pole sobiv sõnum Tartust kui Euroopa kultuuripealinnast 2024.a.

⁸ Altossaar, A. Viimaste Marxi ja Lenini piltide mahavõtmine polegi nii lihtne ja enesestmõistetav. Postimees, 15.11.2022. <https://www.postimees.ee/7648106/viimaste-marxi-ja-lenini-piltide-mahavotmine-polegi-nii-lihtne-ja-enesestmoistetav>

⁹ <https://kumu.ekm.ee/syndmus/modernismiaja-klassikud-andrus-johani-ja-kaarel-liimand/>.

¹⁰ TartMus. Ajalugu https://tartmus.ee/muuseumi-piletiinfo/ajalugu/?fbclid=IwAR0ElcEQko6J9weKBuqqMOy3YbcWwJ2tyD5tshEO6N8oa0xQcl2FVh_t5wA

